

ЗАТВЕРДЖУЮ
Проректор з науково-педагогічної роботи
Шаран В.Л.
_____ 2019 р.

РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

ФІЛОСОФІЯ

Галузь знань – 01 Освіта / Педагогіка, 09 Біологія, 10 Природничі науки

Спеціальність – 014 Середня освіта (Біологія та здоров'я людини), 014 Середня освіта (Хімія), 014 Середня освіта (Географія), 091 Біологія, 101 Екологія

Освітня програма – Середня освіта (Біологія та здоров'я людини, хімія), Середня освіта (Хімія, інформатика), Середня освіта (Географія, біологія та здоров'я людини), (Біологія) (із скороченим терміном навчання), Екологія

Статус дисципліни: обов'язкова

Біолого-природничий факультет

Кафедра філософії ім. проф. В. Г. Скотного

Мова навчання: українська

Дані про вивчення дисципліни

Форма навчання	Курс	Семестр	Загальний обсяг дисципліни	Кількість годин						Курсова робота	Вид семестрового контролю	
				Аудиторні заняття					Самостійна робота		Залік	Екзамен
				Разом	Лекції	Лабораторні роботи	Практичні заняття	Семінарські заняття				
Денна	2	3	90/3	48	32	-	-	16	42	-	-	+
Денна*	2	3	90/3	50	32	-	-	16	42	-	-	+
Заочна	2	3	90/3	10	6	-	-	4	84	-	-	+

Робоча програма складена на основі освітньої програми та навчального плану підготовки фахівців першого (бакалаврського) рівня вищої освіти (240 кредитів ЄКТС)

Розробник: _____ Янко Ж. В., канд. філос. наук, доцент

Погоджено керівниками груп забезпечення спеціальностей:

_____ Г.М. Коссак, кандидат педаг. наук, доцент
 _____ І.В. Брюховецька, кандидат хім. наук, доцент
 _____ Н.Г. Кучманич, кандидат геогр. наук, доцент
 _____ С.С. Монастирська, кандидат біол. наук, доцент
 _____ М.Й. Цайтлер, кандидат біол. наук, доцент

Схвалено на засіданні кафедри філософії ім. проф. В. Г. Скотного

Протокол № _____ від _____ 2019 р.

Завідувач кафедри філософії ім. проф. В. Г. Скотного _____ Возняк В. С.

Схвалено на засіданні науково-методичної ради історичного факультету.

Протокол № _____ від _____ 2019 р.

Схвалено на засіданні науково-методичної ради університету.

Протокол № _____ від _____ 2019 р.

1. МЕТА ВИВЧЕННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Метою навчальної дисципліни є формування у студентів уявлень про сутність і специфіку філософії, її евристичний потенціал та місце у культурі та пізнанні; ознайомлення з історичним розвитком філософії, його внутрішньою логікою, із структурою філософського знання та дисциплінарним розмаїттям філософії; залучення філософської культури мислення у процес формування у студентів інтересу до "непрактичного" (метафізичного) виміру людського життя.

Водночас студенти повинні оволодіти такими компетентностями:

здатністю орієнтуватись в системі загальнолюдських цінностей і цінностей світової та української культури, розуміння значення гуманістичних цінностей для збереження сучасної цивілізації;
здатністю до самовиховання, самовдосконалення, відповідального і творчого підходу в професійній діяльності;
здатністю до абстрактного мислення, аналізу та синтезу;
здатністю працювати у команді;
здатністю діяти на основі етичних міркувань (мотивів).

Програмні результати навчання:

уміння використовувати специфічні технології, методи і прийоми навчання, що забезпечують реалізацію освітнього процесу на високому професійно-педагогічному рівні.
уміння розуміти та аналізувати світоглядні, соціально й особистісно значущі проблеми і процеси, які відбуваються в суспільстві.
уміння бути критичним до власної думки і толерантно-уважним до іншої.
нещасних випадків.
здатність діагностувати та інтерпретувати результати психічного, психологічного, соціального, морального та духовного розвитку дітей та школярів різного віку.
здатність володіти методами та прийомами особистісної саморегуляції, самовираження і саморозвитку; готовність до професійного зростання.

2. ПЕРЕДУМОВИ ВИВЧЕННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Навчальна дисципліна "Філософія" у структурно-логічній схемі підготовки фахівців першого (бакалаврського) рівня вищої освіти є логічним вихідним компонентом гуманітарного та соціально-економічного циклу дисциплін, що є теоретико-методологічною та світоглядною основою для подальшого вивчення та розуміння предметів цього циклу, а також сприятиме у підготовці, написанні та захисті випускної кваліфікаційної бакалаврської роботи

3. ОЧІКУВАНІ РЕЗУЛЬТАТИ НАВЧАННЯ

У результаті вивчення навчальної дисципліни студент повинен

знати: сутність філософії, її структуру та функції; історичні типи світогляду; предмет філософії; природу та специфіку філософського мислення; історію розвитку філософської думки, в тому числі і в Україні; особливості сучасної світової філософії; рівні та форми вияву буття, зокрема, людські виміри проблеми буття, походження та сутність, структуру і функції свідомості; сутність духовного життя суспільства; види, рівні та форми пізнання, їхні особливості; діалектику пізнання та проблеми істини; специфіку, рівні, форми і методи наукового пізнання; проблеми філософської антропології і філософії історії;

уміти: ідентифікувати філософські тексти з певними поглядами; на основі ґрунтового знання філософії опанувати самостійний стиль мислення; засвоїти специфіку філософського осягнення дійсності; аргументовано формулювати свою власну світоглядну позицію; застосовувати набуті знання при аналізі нагальних проблем сьогодення, розуміння суспільства як сам організованої системи; ставити питання філософського рівня, аналізувати їх і синтезувати у виступах на семінарах, доповідях на наукових конференціях.

4. КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ НАВЧАННЯ

90 – 100 (А) – оцінку "відмінно" студент отримує за виконання повного обсягу програми курсу та індивідуального завдання. Студент має глибокі, системні знання з усієї навчальної дисципліни, повною мірою володіє термінологією, вільно орієнтується у проблемах дисципліни, бере активну участь в обговоренні ключових питань світової філософії у її генезі. Знає сутність філософії, її структуру та функції; історичні типи світогляду; предмет філософії; природу та специфіку філософського мислення; історію розвитку філософської

думки, в тому числі і в Україні; особливості сучасної світової філософії; рівні та форми вияву буття, зокрема, людські виміри проблеми буття, походження та сутність, структуру і функції свідомості; сутність духовного життя суспільства; види, рівні та форми пізнання, їхні особливості; діалектику пізнання та проблеми істини; специфіку, рівні, форми і методи наукового пізнання; проблеми філософської антропології та філософії історії. Уміє аналізувати й оцінювати причини, шляхи та етапи формування історичних типів світогляду: міфології, релігії та філософії; основні філософські вчення, їхні ідеї; думки видатних представників найвизначніших періодів розвитку філософії; форми суспільної свідомості. Уміє ідентифікувати філософські тексти з певними поглядами; на основі ґрунтового знання філософії опанував самостійний стиль мислення; засвоїв специфіку філософського осягнення дійсності; аргументовано формулює свою власну світоглядну позицію; вміє застосовувати набуті знання при аналізі нагальних проблем сьогодення, розуміє суспільство як саморганізовану систему; уміє ставити питання філософського рівня, аналізує їх і синтезує у виступах на семінарах чи у доповідях на наукових студентських конференціях.

82 – 89 (B) – оцінку *"добре"* студент отримує за виконання повного обсягу програми курсу та індивідуального завдання. Студент має ґрунтовні знання з усього навчального курсу, може їх застосовувати для самостійного вирішення конкретних питань з дисципліни, добре володіє термінологією, оволодів основними практичними вміннями і навичками щодо світової філософської думки. Вміє аналізувати й оцінювати причини, шляхи та етапи формування історичних типів світогляду; основні філософські вчення, їхні ідеї; думки видатних представників найвизначніших періодів розвитку філософії; форми суспільної свідомості. Знає сутність філософії, її структуру та функції; історичні типи світогляду; предмет філософії; природу та специфіку філософського мислення; історію розвитку філософської думки, в тому числі і в Україні; особливості сучасної світової філософії; рівні та форми вияву буття, зокрема, людські виміри проблеми буття, походження та сутність, структуру і функції свідомості; сутність духовного життя суспільства; види, рівні та форми пізнання, їхні особливості; діалектику пізнання та проблеми істини; специфіку, рівні, форми і методи наукового пізнання; проблеми філософської антропології та філософії історії. Уміє аналізувати й оцінювати причини, шляхи та етапи формування історичних типів світогляду: міфології, релігії та філософії; основні філософські вчення, їхні ідеї; думки видатних представників найвизначніших періодів розвитку філософії; форми суспільної свідомості. Уміє ідентифікувати філософські тексти з певними поглядами; на основі ґрунтового знання філософії опанував самостійний стиль мислення; засвоїв специфіку філософського осягнення дійсності; аргументовано формулює свою власну світоглядну позицію; вміє застосовувати набуті знання при аналізі нагальних проблем сьогодення, розуміє суспільство як саморганізовану систему; уміє ставити питання філософського рівня, аналізує їх і синтезує у виступах на семінарах.

75-81 (C) – оцінку *"добре"* студент отримує, якщо повністю знає програмний матеріал з усього навчального курсу, володіє термінологією, орієнтується у базових проблемах дисципліни, обізнаний із специфікою окремих її напрямів, але не виявляє творчого підходу й достатньої самостійності при розгляді дискусійних питань, обмежений матеріалом підручника; володіє основними практичними вміннями і навичками. Вміє аналізувати й оцінювати причини, шляхи та етапи формування світової філософської думки. Вміє аналізувати й оцінювати причини, шляхи та етапи формування історичних типів світогляду; основні філософські вчення, їхні ідеї; думки видатних представників найвизначніших періодів розвитку філософії; форми суспільної свідомості. Знає сутність філософії, її структуру та функції; історичні типи світогляду; предмет філософії; природу та специфіку філософського мислення; історію розвитку філософської думки, в тому числі і в Україні; особливості сучасної світової філософії; рівні та форми вияву буття, зокрема, людські виміри проблеми буття, походження та сутність, структуру і функції свідомості; сутність духовного життя суспільства; види, рівні та форми пізнання, їхні особливості; діалектику пізнання та проблеми істини; специфіку, рівні, форми і методи наукового пізнання; проблеми філософської антропології та філософії історії. Уміє аналізувати й оцінювати причини, шляхи та етапи формування історичних типів світогляду: міфології, релігії та філософії; основні філософські вчення, їхні ідеї; думки видатних представників найвизначніших періодів розвитку філософії; форми суспільної свідомості. Уміє ідентифікувати філософські тексти з певними поглядами; на основі ґрунтового знання філософії опанував самостійний стиль мислення; засвоїв специфіку філософського осягнення дійсності; аргументовано формулює свою власну світоглядну позицію; вміє застосовувати набуті знання при аналізі нагальних проблем сьогодення, розуміє суспільство як саморганізовану систему; уміє ставити питання філософського рівня, аналізує їх і синтезує у виступах на семінарах.

67-74 (D) – оцінку *"задовільно"* студент отримує, коли загалом знає програмний матеріал з навчального курсу, оперує базовими термінами, має загальні уявлення про закордонне українство, його специфіку, але чітко не усвідомлює логіку програмного матеріалу, допускає неточності у визначенні понять, помиляється при

висвітленні питань, що стосуються причин, шляхів та етапів формування світової філософської думки, не вміє аналізувати й оцінювати причини, шляхи та етапи формування історичних типів світогляду; основні філософські вчення, їхні ідеї; думки видатних представників найвизначніших періодів розвитку філософії; форми суспільної свідомості.

60-66 (E) – оцінку "задовільно" студент отримує, якщо орієнтується в основних питаннях навчального курсу, але його знання про дисципліну мають загальний поверховий характер. Достатній понятійний апарат не сформовано, наявні значні прогалини в теоретичній підготовці, ключові питання щодо закордонного українства пояснюються на побутовому рівні. Задовільно орієнтується в причинах, шляхах та етапах формування світової філософської думки, не вміє аналізувати й оцінювати причини, шляхи та етапи формування історичних типів світогляду; основні філософські вчення, їхні ідеї; думки видатних представників найвизначніших періодів розвитку філософії; форми суспільної свідомості.

35-59 (FX) – оцінку "незадовільно" студент отримує, коли має фрагментарні знання про філософію, не володіє термінологією, не вміє послідовно викласти програмний матеріал. Уявлення про окремі напрями дисципліни не сформовані. Студент не орієнтується у наявній літературі з дисципліни.

0-34 (F) – оцінку "незадовільно" студент отримує, коли не працював в аудиторії з викладачем або самостійно, що не дозволяє виявити рівень його знань, вмінь та навичок про світовий філософський процес та про генезу української філософської думки.

Оцінювання досягнутих успіхів за семестр проводиться в системі оцінювання університету, після чого переводиться в національну шкалу оцінювання та шкалу ECTS.

5. ЗАСОБИ ДІАГНОСТИКИ РЕЗУЛЬТАТІВ НАВЧАННЯ

Поточний контроль реалізується у формі оцінювання виступів на семінарських заняттях, проведенням контрольної роботи, опитування на співбесіді з лектором. Результати поточного контролю є основою для виставлення заліку. Контрольна робота проводиться в кінці семестру перед співбесідою з лектором. Співбесіда з лектором проводиться у кінці семестру за наперед оголошеним розкладом. Екзамен.

6. ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Зміст навчальної дисципліни

Розділ 1. Філософія як універсальний тип знань

Філософія як особлива сфера людського знання і пізнання. Філософія як життєвий феномен та як спеціалізована професійна діяльність. Філософія та філософування.

Людське буття у світі: характер та специфіка реалізації життя. Фундаментальні особливості становища людини у світі.

Світогляд та філософія. Філософія як мислячий світогляд. Головні структурні одиниці світогляду: "людина" – "світ" – "Абсолют". Міф як синкретична форма світогляду. Співвідношення релігії, науки, мистецтва та філософії.

Природа міфології, релігії, науки, мистецтва та філософії у їхніх взаємозв'язках. Специфіка філософського мислення. Структура філософського знання.

Розділ 2. Філософія Давнього Сходу

Проблема "Схід-Захід" як філософсько-культурологічна проблема. Особливості східного та західного культурно-цивілізаційних типів.

Провідні ідеї та напрями філософської думки Стародавньої Індії. Найперші джерела філософської думки Стародавньої Індії та Стародавнього Китаю. Найперші проблеми, які ставила та вирішувала індійська філософська думка.

Провідні ідеї та напрями філософської думки Стародавнього Китаю. Найперші джерела філософської думки Стародавнього Китаю. Найперші проблеми, які ставила та вирішувала китайська філософська думка

Розділ 3. Антична філософія

Особливості культурно-історичного розвитку Давньої Греції та виникнення філософії. Агональний характер полісного життя та виникнення філософії.

Розвиток ідей у натурфілософських школах (мілетці, Піфагор, Геракліт Ефеський, елейці, Демокріт, Емпедокл, Анаксагор).

Зміна предмету та характеру філософування у софістів. Життя Сократа як втілення філософії. Основні ідеї його філософії. Філософія Платона як синтез усіх попередніх концепцій. Ідеалізм Платона. Філософський ерос. Філософія Аристотеля як універсальний синтез. Логіка та метафізика Аристотеля.

Культурно-історичні особливості епохи еллінізму та загальний характер філософії. Основні філософські школи та напрямки.

Розділ 4. Середньовічна філософія

Епоха еллінізму – зустріч різних світоглядних систем. Порівняння античного та християнського світоглядів. Філософські ідеї Біблії, що виходять за межі античної філософії. Загальні особливості середньовічного типу філософування. Основні етапи розвитку середньовічної філософії.

Два напрями в питанні ставлення до попередньої язичницької (античної) мудрості: позитивний та негативний. Основні ідеї та філософський зміст християнської апологетики. Вихідні ідеї та основні представники східної (грецької) та західної (латинської) патристики.

Схоластика і містика – провідні напрями середньовічної філософії. Роль людської розумової активності та людського зусилля у питаннях християнського благочестя та спасіння душі. Дискусії між “номіналізмом” і “реалізмом”. Творчість Томи Аквінського (1225–1274) як вершина в розвитку схоластики. “теорія подвійної істини”, концепцію “симфонії (співзвучності) розуму та віри”. Специфіка пізнавального проекту містики.

Загальне значення ідей середньовічної філософії для розвитку європейської культури та науки. Позитивні та негативні риси у середньовічному світосприйнятті. Елементи середньовічних духовних та інтелектуальних надбань у сучасному житті.

Розділ 5. Філософія доби Відродження та Нового часу

Нові риси соціально-історичного та духовного життя доби Відродження. Провідні напрямки та етапи: гуманістичний напрямок; неоплатонічний напрямок; натурфілософський напрямок.

Характерні риси новоевропейського світогляду. Парадокс антропоцентричної свідомості.

Гносеологічний характер філософії Нового часу. Раціоналізм та емпіризм. Френсіс Бекон (1561–1626) як представник експериментально-досвідної гносеології. Омани свідомості (ідоли) за Ф. Беконом. Новий метод продукування знань. Індуктивний метод пізнання: перехід від спостереження одиничних явищ до формулювання загальних ідей і законів, коли від суджень про окремі факти переходять до загальних суджень про них. Рене Декарт (1596–1650) як засновник новоевропейського раціоналізму. Чотири правила методу, що сприяють правильній роботі інтелекту. Три види ідей. Англійська емпірична гносеологія. Бенедикт Спіноза (1632–1677) та Готфрід Ляйбніц (1646–1716) як представники раціоналістичної традиції Декарта. Монізм та плюралізм.

Загальна характеристика просвітницької філософії та історичні межі. Просвітництво як акт усвідомлення Європою самої себе. Нове тлумачення розуму.

Розділ 6. Німецька класична філософія

Німецька класична філософія як особливий етап розвитку новоевропейської філософії. Німецька класична філософія як закономірний результат розвитку всієї попередньої європейської філософії. Світоглядні засади філософських систем німецької класики.

Три періоди у філософській діяльності І. Канта (1724–1804): докритичний (50-60-ті роки XVIII ст.), в якому Кант вважав своїм завданням пояснити походження світів, виникнення небесних тіл та причини їх руху, з'ясувати, як на підставі розгляду самих лише фізичних сил і процесів можна пояснити сучасний стан Космосу; критичний (70, 80-ті роки XVIII ст.), завдання якого дослідження “здібності” розуму взагалі, тобто у відношенні до всіх знань, до яких він може прагнути; антропологічний (90-ті роки XVIII ст.): з'ясування питання про те, чи зможе людина за реальних умов життя здійснити своє призначення. Коперніканський переворот в гносеології І. Канта: Коперник ніби зрушив Землю (яку до того розглядали нерухомим центром Всесвіту), а Кант зрушив людину, поклавши край її пасивності.

Філософія Г.Фіхте (1762 – 1814) як філософія діяльнісного “Я”. Підсилення ідеї активності суб'єкта (людини) у процесі пізнання: весь зміст пізнання або ж зміст наших уявлень можна вивести з активності Я. Діяльність як перше і основне визначення людини.

Філософія тотожності Ф. Шеллінга (1775–1854). Зміна змістових акцентів Канта й Фіхте вихідним пунктом для знання та виявлення будь-якої реальності є Я, яке себе усвідомлює. Будь-які кроки такого самоусвідомлення постають як єдність, тотожність об'єкта та суб'єкта. Співвідносність суб'єкта і об'єкта: сказавши “об'єкт”, ми неодмінно маємо на увазі, що таким він є для когось, тобто для суб'єкта, і навпаки.

Водночас вони є сторонами розуму, що усвідомлює себе, який лише один може бути початком як знання, так і реальності. Такий розум є єдністю дії та споглядання.

Абсолютний ідеалізм Г. В. Ф. Гегеля (1770–1831). Філософія Гегеля як найвище досягнення німецької класичної філософії. Найважливіші принципи гегелівської філософії: принцип тотожності мислення і буття (все, що є, породжене мисленням і може бути зведеним до нього); принцип усезагального зв'язку (все пов'язане з усім); принцип розвитку. Протиріччя як “душа” всієї конструкції гегелівської філософії. Синтетичний і системний характер філософії Гегеля.

Антропологічний матеріалізм Л. Фойєрбаха (1804–1872). Оцінка філософії Гегеля як логізованої теології: релігія втілює віковічні людські мрії та ідеали, змальовує досконалий світ і виконує функції компенсації людської немічності, недосконалості, страждання. Звідси маємо висновок: релігія постає як тотожний із сутністю людини погляд на сутність світу та людини. Але не людина підноситься над своїм поглядом, а погляд над нею, одухотворює та визначає її, панує над нею. Сутність і свідомість релігії вичерпується тим, що охоплює сутність людини, її свідомість та самосвідомість. У релігії немає немає власного, особливого змісту.

Розділ 7. Філософія XIX століття

Зміна парадигми філософського мислення. Вихідні ознаки некласичності як загальнокультурного явища. Умови формування найперших теорій некласичної філософії. Переваги та недоліки некласичної філософії у порівнянні із класичною.

Ідеї розроблення “наукової філософії” у європейській філософії XIX століття: наука в першій половині XIX ст. набула такого розвитку і вийшла на такий рівень володіння знанням, що стала спроможною накреслити повну і струнку картину світобудови в її основних складниках і підрозділах разом з людиною, соціальною історією і людською свідомістю. Звідси висновок, що за тих умов потреба у філософії як дисципліні, що окреслює загальну концепцію світобудови, відпадає. Єдиним духовним і світоглядним наставником людини стає наука. Філософія, тією мірою, якою вона ще могла бути корисною (наприклад, як гносеологія), повинна була також стати наукою серед інших наук. Позитивізм Огюста Конта (1798–1857).

Ірраціоналістичний волюнтаризм А. Шопенгауера (1788–1860): світ не можна розуміти як щось, що існує десь за межами нашої свідомості, адже ми можемо говорити лише про те, що ввійшло в контакт із нашим сприйняттям. Варто визнати: світом ми називаємо те, що сприймаємо як дійсність. Отже, світ є ніщо інше, як наше уявлення про дійсність, яке за Шопенгауером водночас постає і як воля. Все, що являє себе як таке, що існує, тримається на пориві до буття, до самоздійснення. Воля не підлягає розумовому поясненню; це просто сліпе поривання. І оскільки все просякнуто волею, світ являє собою нещадну боротьбу за існування. На рівні людини воля усвідомлена (але не стає розумною).

Вихідні ідеї філософії С. К'єркегора (1813–1855): першим і єдиним предметом, гідним уваги філософії, може бути тільки людина. Але пізнати людину засобами науки неможливо, оскільки кожна людина унікальна й неповторна, а наука пізнає через узагальнення або підведення явища під загальні закони. Людина може досягнути себе лише через внутрішнє переживання і самозаглиблення. На цьому шляху вона може пройти три стадії самопізнання і самоутвердження. Використання терміну “екзистенція” для позначення таких особливостей людського буття, як неузасадненість та вихід за всі і всілякі межі.

Ф. Ніцше (1844–1900) як засновник “філософії життя”: власне воля являє собою “волю до волі”, тобто поривання до простого самовияву у будь-який спосіб. Воля виявляє себе насамперед через життя. Життя для Ф. Ніцше постає першою і єдиною реальністю. Переоцінка цінностей та імморалізм як принципи філософії. Ідея надлюдини. Ф. Ніцше та ніцшеанці.

Розділ 8. Філософія XX та XXI століть

Загальні особливості духовних процесів у XX ст. : суспільне життя у XX ст. постає надзвичайно строкатим, інтенсивним та масштабним, різноманітним та суперечливим. Загальні особливості філософії XX ст.: філософія у XX ст. вийшла далеко за межі академічних аудиторій, постала досить сильно інтегрованою у систему загальної (а не лише спеціальної) освіти, отримала широке розповсюдження через різного роду видання, публічні лекції, симпозиуми та семінари, через створення та діяльність різного роду філософських товариств. По-друге, відчутно змінилася мова такої філософії: звернена до широкого загалу, вона почала говорити зрозумілою кожній людині, інколи навіть буденною мовою. По-третє, змінилися також (і неминуче) і її змістові та предметні орієнтації: можна сміливо стверджувати, що для філософії XX ст. не існує заборонених тем або зон; вона всюди проникає і все намагається втягнути в орбіту свої інтелектуальних осмислень. Звідси

впливає така особливість філософії XX ст., як її колосальна розмаїтість, строкатість, насиченість різновидами та варіантами.

Напрями сциентистської філософії XX ст.: неопозитивізм, постпозитивізм, неокантіанство, “радикальна епістемологія”. Зародження і неопозитивістський період розвитку аналітичної філософії. Логіко-семантична програма Г. Фреге: смисл - значення - референція. Логічний атомізм Б. Рассела. Логічний позитивізм Л. Вітгенштейна і Віденського гуртка: критика мови і метафізичних проблем; аналіз фактів і протокольних пропозицій як базове завдання філософії. Основні тенденції розвитку сучасної аналітичної філософії.

Поняття, основні напрямки та характерні риси екзистенціалізму. Ідейні передумови екзистенційної філософії у творчості С. К’єркегора. Трансформація феноменологічного методу в філософії раннього М. Гайдеггера. Підстави онтології і герменевтика Dasein: поняття присутності, його основоустрій і модуси. Основи екзистенціальної аналітики: розташування, розуміння і мова, розізнання присутності, страх і буття до смерті як екзистенціали та умови автентичності людського існування. Атеїстичний екзистенціалізм. Екзистенційна онтологія Ж.-П. Сартра: буття людини та світу як феномен екзистенціалу присутності (буття- в- собі, буття -для- себе , буття- в-собі -для- себе), проблема справжнього і несправжнього існування. Критика діалектичного розуму і досвід історичної тоталізації у соціально- політичному вченні Ж.-П. Сартра. Філософія свободи і бунту А. Камю : опір і бунт, абсурд і свобода як основні категорії. Комунікативна філософія К. Ясперса : екзистенція і трансценденція як види буття, проблема справжньої і несправжньої комунікації.

Ідейні передумови становлення філософської антропології: романтизм, філософія життя, феноменологія. Філософська антропологія М. Шелера: феноменологічний аналіз духу і критика концепції психофізичного дуалізму. Метафізика любові і сфери її прояву. Матеріалістична етика, аксіологія і праксеологія. Соціологія культури і етос людини. Трактатування людини як живої істоти в філософії А. Гелена. Людина як недостатня істота. Діяльна природа людини і формування культури. Космологізація антропології у вченні Г. Плеснера. Людина як природна і культурна істота.

Провідні тенденції сучасного розвитку європейської філософії у XXI столітті.

Розділ 9. Українська філософська думка

Українська філософія як органічна складова української духовної культури. Загальні особливості української філософії: схильність до моральних настанов та життєвого повчання, позитивне ставлення до релігії, шанування вищих духовних цінностей. Провідні філософські джерела та філософські ідеї часів Київській Русі та доби Відродження. Поява професійної філософії в Україні. Особливості філософських курсів Києво-Могилянської академії. Життя та філософська діяльність Г. Сковороди. Університетська філософія в Україні XIX ст. Філософські ідеї в українській літературі та громадсько-політичних рухах. Філософські ідеї П. Юркевича, І. Франка. Особливості розвитку української філософії XX ст.

Розділ 10. Проблема буття у філософії

Філософський смисл проблеми буття. Зміст та функції поняття буття у філософії. Життєві корені проблеми буття. Людські виміри проблеми буття.

Категоріальні визначення буття в історії філософії: історія категоріальних визначень буття спрямована: на конкретизацію та деталізацію цього поняття, на наповнення його все більш точним змістом; на зближення філософських визначень буття із тлумаченнями виявів буття наукою; на поступове перетворення поняття буття із позначення чогось позасвідомого на внутрішню умову змістовного самоздійснення свідомості та мислення.

Класичне та некласичне розуміння буття. Проблема буття і сучасні світоглядна криза. Сучасна наука про рівні та форми виявлення буття. Філософсько-світоглядні позиції, що виникають на ґрунті різних тлумачень буття. Найважливіші аспекти тлумачення буття у сучасній науковій картині світу.

Розділ 11. Свідомість як філософська проблема

Філософський смисл проблеми свідомості: наявність того, що супроводжує людське сприйняття, стан, у якому водночас фіксується і предметний зміст, і сама людина. Проблема реальності свідомості та її суттєві ознаки.

Різні аспекти феномену свідомості: історико-філософський нарис (свідомість як відтиск, відбиток, свідомість як світло самосвідомості, свідомість як діяльність). Проблема свідомості у XX столітті.

Аналіз та оцінка основних концепцій походження свідомості: дуалістична, релігійна, еволюційна, комунікативна, інформаційна). Необхідні чинники виникнення свідомості. Ідеальне в змісті свідомості. Онтологічний статус свідомості.

Свідомість і мова. Структура і функції свідомості.

Розділ 12. Людина та її буття як предмет філософського осмислення

Феномен таємничості, або проблематичності людського буття. Розрізнення Г. Марселем проблеми та таємниці. Три кола ідей щодо людини, відзначені М. Шелером.

Зміст поняття буття людини. Буття, життя та існування людини. Діяльність як основа людського буття: особлива активність людини, характер якої визначений переведенням якостей і вимірів космічних процесів у складники людської життєдіяльності. Опредметнення та розпредметнення. Структура діяльності та сутнісні сили людини. Співвідношення понять “людина – індивід – особа – особистість – індивідуальність”.

Природне, соціальне, персональне, трансцендентальне у людині. Феномен людської особистості. Цінності людського буття. Свобода як людська цінність. Види свободи. Смерть, безсмертя та проблема смислу життя.

Розділ 13. Проблема пізнання та методу у філософії

Місце пізнавальної діяльності у колі проблем сучасної філософії. Основні змістові наголоси у понятті пізнання. Історичні особливості та провідні тенденції розвитку пізнавальної проблематики. Перехід від онтологічного оптимізму до критицизму, від критицизму до епістемологізму, від об'єктивізму до методологізму, від методологізму – до аналізу структури та можливостей суб'єкта пізнання. Позиції максималізму та мінімалізму.

Види пізнання та їхній взаємозв'язок: пізнання як спосіб перебування людини у відкритості буття, як спосіб самостворення людської особистості, як цінність. Основні змістові складові філософського поняття пізнання: інформаційний, активно-дієвий та смисловий елементи пізнання. Пізнання як діалог людини і буття. Буттєва основа знання та її проекції у логіці, мові, соціальній діяльності. Особистісно-екзистенційні чинники формування і функціонування пізнання. Людина як місце зустрічі матеріально-фізичних та ментальних процесів. Роль соціально-культурного чинника для когнітивної сфери.

Рівні та форми пізнання. Пізнання як процес. Пізнавальні здатності людини: рефлексія, чуттєвість, пам'ять, уявлення, розсудок, розум, інтуїція, уява, споглядання, воля, вживання, переживання, гнозис. Позиції, що оцінюють пізнавальні можливості людини: пізнавальний оптимізм, скептицизм, агностицизм, фікціоналізм, діалектичний підхід, інструменталізм, філософський постмодернізм.

Роль і функції поняття істини у сучасному розумінні пізнання. Основні концепції істини та тенденції їх розвитку. Істина як поняття та як знання. Істина і цінність. Істина та якісні характеристики знання: очевидність, достовірність, вірогідність, правильність, правдоподібність. Істина і правда. Основні концепції природи істини. Істина і правда.

Особливості наукового пізнання. Поняття методу наукового пізнання. Основні методи в науці. Особливості методологічної орієнтації ново часової європейської філософії: переваги та недоліки. Чи є наукове знання еталоном знання як такого? Поняття науки. Загальні особливості наукового знання та пізнання. Суттєві ознаки науки та форми її проявів у житті суспільства. Значення емпіричної бази, мови та логічної структури у функціонуванні науки. Концептуальні складові науки.

Розділ 14. Соціальна філософія та філософія історії

Філософія історії як напрям філософського знання: історичне формування проблематики. Вихідна проблема філософії історії: чи має історичний процес власну якісну особливість? Три основні варіанти розгляду: 1). історія – це частина загального природно – космічного процесу (антична філософія, філософія Середньовіччя, частково Відродження); 2) історія має свою якісну специфіку і в певних аспектах докорінно відрізняється від природно-космічних процесів (епоха Нового часу, німецька класична філософія); 3) історія – це сфера виявлення людських якостей або можливостей людської природи (частково – філософія Відродження, Нового часу та некласична філософія).

Філософія історії про суб'єкт, рушійні сили, умови та чинники історичного процесу. Людина та історія. Основні тенденції історії: тенденція до збільшення ролі свідомого (розумного) начала у здійсненні історичного процесу; тенденція до зростання інформаційної насиченості поля людського дійового самовиявлення; тенденція до урізноманітнення форм людського історичного активізму та збільшення ролі індивідуальної ініціативи в історичному процесуванні.

Соціальна філософія як галузь філософського знання: соціальна філософія і соціологія. Онтологія соціального. Поняття суспільства: чи існує суспільство як деяка реальність, як особлива сфера буття? Два варіанта відповідей: суспільство є узагальнена назва сукупності взаємодій окремих людей, деяка сума

взаємодії окремих індивідів; суспільство як самобутня, особлива сфера буття (варіант соціального атомізму та універсалізму). Суспільство як система: основні елементи суспільного життя та їхній взаємозв'язок. Духовне життя суспільства.

Приблизний перелік семінарських занять:

1. Філософія як життєвий феномен.
2. Антична філософія.
3. Середньовічна філософія та філософія доби Відродження.
4. Філософія Нового часу та німецька класична філософія.
5. Філософія XIX та XX століття.
6. Українська філософська думка.
7. Проблема буття у філософії та свідомості в історії філософії.
8. Людина та пізнання як проблеми філософського осмислення.

7. ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

- Опрацювання теоретичного матеріалу з теми «Філософія як універсальний тип знань»
- Література: Основні підручники: [2-6;]. Основна література[17; 25; 4]. Додаткова література: [9; 21]
- Опрацювання теоретичного матеріалу з теми «Філософія Стародавнього Сходу»
- Література: Основні підручники: [2 - 6]. Основна література[11; 4]. Додаткова література: [9]
- Опрацювання теоретичного матеріалу з теми «Антична філософія»
- Література: Основні підручники: [2-6;]. Основна література[4; 7; 20]. Додаткова література: [3;6; 7; 10-11; 33]
- Опрацювання теоретичного матеріалу з теми «Середньовічна філософія»
- Література: Основні підручники: [2-6;]. Основна література[1; 2; 3; 5]. Додаткова література: [15; 28]
- Опрацювання теоретичного матеріалу з теми «Філософія епохи Відродження»
- Література: Основні підручники: [2-6;]. Основна література[5]. Додаткова література: [8; 15; 25]
- Опрацювання теоретичного матеріалу з теми «Філософія Нового Часу та Просвітництва»
- Література: Основні підручники: [2-6]. Основна література[4-6]. Додаткова література: [15; 18; 22; 25; 26; 30]
- Опрацювання теоретичного матеріалу з теми «Німецька класична філософія»
- Література: Основні підручники: [2-6;]. Основна література[5; 9; 14; 15]. Додаткова література: [16; 18; 25; 26; 27; 30; 31]
- Опрацювання теоретичного матеріалу з теми «Некласична філософія XIX ст.»
- Література: Основні підручники: [2-6;] Основна література[6; 16; 19; 22; 24]. Додаткова література: [7;14; 17; 18; 24; 25]
- Опрацювання теоретичного матеріалу з теми «Філософія XX та XXI століття».
- Література: Основні підручники: [2-6;]. Основна література[6; 16]. Додаткова література: [4; 9; 14; 18; 20; 23;25; 27; 28;30; 31]
- Опрацювання теоретичного матеріалу з теми «Українська філософська думка»
- Література: Основні підручники: [1 - 6]. Додаткова література: [18; 21]
- Опрацювання теоретичного матеріалу з теми «Проблема буття у філософії»
- Література: Основні підручники: [2-6;]. Основна література[16; 18]. Додаткова література: [19; 31]
- Опрацювання теоретичного матеріалу з теми «Свідомість як філософська проблема»
- Література: Основні підручники: [2-6;], Додаткова література: [19; 24]
- Опрацювання теоретичного матеріалу з теми «Людина і її буття як предмет філософського осмислення»
- Література: Основні підручники: [2-6;]. Основна література[8; 12; 25]. Додаткова література: [13; 21]
- Опрацювання теоретичного матеріалу з теми «Проблема пізнання та методу у філософії».
- Література: Основні підручники: [2-6;]. Додаткова література: [9; 18]
- Опрацювання теоретичного матеріалу з теми «Соціальна філософія та філософія історії»
- Література: Основні підручники: [2-6;]. Основна література[17; 19; 21; 23; 26]. Додаткова література: [29]

8. ФОРМИ ПОТОЧНОГО КОНТРОЛЮ

Поточне тестування та самостійна робота			Сума	Екзамен
			100	100
Виступи на семінарських заняттях	Контрольна робота	Співбесіда		
40	20	40		
Ваговий коефіцієнт			0,6	0,4

Кількість балів, що виставляється за семінарське заняття, враховує: усне опитування студентів; вміння відповідати на контрольні запитання та здатність знаходити варіанти творчого підходу до питань.

Облік успішності за усні виступи на семінарських заняттях студентів групи ведеться за **чотирибальною**

шкалою. Бали за усні відповіді обраховується за формулою: $x_7 = \frac{A}{n} \cdot \frac{K}{5}$, де $K=40$, A – сума усіх поточних оцінок за чотирибальною шкалою при вивченні змістового модуля, включаючи оцінки «2», n – кількість цих

оцінок (не менше двох оцінок), $\frac{A}{n}$ – середня оцінка за усні виступи. Кількість балів x заокруглюють до цілих. Якщо середня оцінка поточного контролю менша за 2,5, то $x = 0$.

Підсумкова оцінка за семестр **$S_{\text{сум.}} = 0,6 S_{\text{пот.}} + 0,4 S_{\text{іде.}}$**

Екзамен за талоном №2 і перед комісією проводиться в письмово-усній формі з оцінюванням за стобальною шкалою.

9. РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Основні підручники та посібники

1. Горський В. С. Нариси з історії філософської культури Київської Русі (середина XII – середина XIII ст.) / В. Горський. – К. : Наукова думка, 1993. – 164 с.
2. Петрушенко В. Філософія: Курс лекцій. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів освіти I – IV рівнів акредитації / В. Петрушенко. – К. : Каравела; Львів : Новий світ–2000, 2001. – 409 с.
3. Скотний В. Г. Філософія: історичний та систематичний курс / В. Скотний. — К. : Знання України, 2005.
4. Татаркевич В. Історія філософії. Т.1 / В. Татаркевич. – Львів : Свічадо, 1997. – 456 с.
5. Татаркевич Вл. Історія філософії. Т.2. Філософія Нового часу до 1830 року / В. Татаркевич. – Львів : Свічадо, 1999. – 352 с.
6. Татаркевич Вл. Історія філософії. Т.3 / В. Татаркевич. – Львів : Свічадо, 1999. – 568 с.

Основна література

1. Августин: pro et contra / Сост. и примеч. В. Л. Селиверстова. – СПб : РХГИ, 2002. – 976 с.
2. Аверинцев С. С. Поэтика ранневизантийской литературы / С. Аверинцев. – М. : Coda, 1997. – 343 с.
3. Аверинцев С. С. Между средневековой философией и современной реальностью / С. Аверинцев // Жильсон Э. Избранное. Том 1. Томизм. Введение в философию св. Фомы Аквинского. – СПб. : Университетская книга, 1999. – С. 471–489.
4. Антология мировой философии. – Т.1, ч.1. – М. : Мысль, 1969. – 580 с.
5. Антология мировой философии. В 4 т. Т.1, ч.2. – М. : Мысль, 1969. – 356 с.
6. Антология мировой философии. В 4 т. Т.3. – М. : Мысль, 1971. – 760 с.
7. Аристотель. Метафизика / Аристотель ; [пер. с древнегреч. А. В. Кубицкий] // Сочинения : в 4 т. / Аристотель ; т.1. – М. : Мысль, 1976. – С. 50–368. – (Философское наследие).
8. Вальверде К. Философская антропология / К. Вальверде. – М. : Христианская Россия, 2000. – 411 с.

9. Гегель Г. В. Ф. Кто мыслит абстрактно? / Г. В. Ф. Гегель // Гегель Г. В. Ф. Работы разных лет. В 2-томах. – М. : Мысль, 1972. – С. 388–394.
10. Гильдебранд Д. фон. Что такое философия? / Д. Гильдебранд. – СПб. : Алейтея; ТО Ступени, 1997. – 374 с.
11. Голоси Стародавньої Індії: Антологія давньоіндійської літератури. – К. : Дніпро, 1982. – 351 с.
12. Досвід людської особи: Нариси з філософської антропології. – Львів : Свічадо, 2000. – 388 с.
13. Камю А. Миф о Сизифе / А. Камю ; [пер. с фр. О. И. Скуратович] // Миф о Сизифе. Бунтарь / А. Камю. – Мн. : Попурри, 2000. – С. 13–142.
14. Кант И. Критика чистого разума / И. Кант. – М. : Мысль, 1994. – 591 с.
15. Кант И. Ответ на вопрос: что такое Просвещение? / И. Кант // Соч. : В 6-ти тт. М. : Мысль, 1966. – Т. 6. – С. 25–36.
16. Людина в есенційних та екзистенційних вимірах. – К. : Наукова думка, 2004. – 247 с.
17. Мамардашвили М. К. Как я понимаю философию / М. Мамардашвили. – М. : Прогресс, 1990. – 368 с.
18. Маритен Ж. Краткий очерк о существовании и существующем // Проблема человека в западной философии / Ж. Маритен. – М. : Прогресс, 1988. – С. 229–260.
19. Ницше Ф. О пользе и вреде истории для жизни / Ф. Ницше ; [пер. с нем. Я. Берман] // Ницше Ф. Сочинения в 2-х тт. – М. : Мысль, 1990. – Т. 1. – С. 158–230.
20. Платон. Диалоги / Платон. – К. : Основы, 1997. – 394 с.
21. Поппер К. Злиденність історизму / К. Поппер. – К. : Абрис, 1994. – 192 с.
22. Сартр Ж.-П. Экзистенциализм – это гуманизм / Ж.-П. Сартр ; [пер. с фр. А. Санин] // Сумерки богов. – М. : Политиздат, 1989. – (Б-ка атеист. лит.). – С. 319–344.
23. Соловьев В. Исторические дела философии / В. С. Соловьев // Вопросы философии. – 1988. – № 8. – С. 118–125.
24. Хайдеггер М. Европейский нигилизм / М. Хайдеггер ; [пер. с нем. В. Биbihин] // Проблема человека в западной философии. – М. : Прогресс, 1988. – С. 261–313.
25. Шелер М. Положение человека в космосе / М. Шелер ; [пер. с нем. А. Филиппов] // Проблема человека в западной философии. – М. : Прогресс, 1988. – С. 31–95.
26. Ясперс К. Смысл и назначение истории / К. Ясперс. – М. : Республика, 1991. – 527 с.

Додаткова література

1. Адо Пьер. Что такое античная философия? / Пьер Адо ; [пер. с франц. В. П. Гайдамак]. – М. : Издательство гуманитарной литературы. 1999. – 320 с.
2. Асмус В. Ф. Античная философия. Учеб. пособие. Изд. 2-е, доп. / В. Асмус – М. : Высшая школа, 1976. – 544 с.
3. Ахутин А. В. Античные начала философии / А. В. Ахутин. – СПб. : Наука, 2007. – 784 с. – (Слово о сущем).
4. Биbihин В. В. Узнай себя / В. В. Биbihин. – СПб. : Наука, 1998. – 577 с. – (Слово о сущем).
5. Биbihин В. В. Философия и религия / В. В. Биbihин // Вопросы философии. – 1992. – №7. – С. 34–44.
6. Богомолов А.С. Античная философия / А. Богомолов. – М. : Изд-во МГУ, 1989. – 324 с.
7. Больнов О. Ф. Философия экзистенциализма : Философия существования / О. Ф. Больнов; [пер. с нем. С. Э. Никулин]. — СПб. : Лань, 1999. – 222 с. – (Мир философии).
8. Ваттимо Дж. После христианства / Джанни Ваттимо; [пер. с итал.: Дм. В. Новиков]. – М. : Три квадрата, 2007. – 160 с.
9. Гірц К. Інтерпретація культур: Вибрані есе / К. Гірц ; [пер. з англ. Н. Комарової]. – К. : Дух-і-Літера, 2001. – 542 с.
10. Гомперц Т. Греческие мыслители. Т. 1 / Т. Гомперц. – СПб. : Алетея, 1999. – 605 с.
11. Гомперц Т. Греческие мыслители. Т. 2 / Т. Гомперц. – СПб. : Алетея, 1999. – 257 с.
12. Громов М. Н. Русская философская мысль X – XVII веков / Громов М. Н., Козлов Н.С. – М. : Изд-во МГУ, 1990. – 228 с.
13. Губин В. Философская антропология / В. Губин, Е. Некрасова. – М. : ПЕРСЭ; СПб. : Университетская книга, 2000. – 240 с.
14. Губман Б. Л. Западная философия культуры XX века / Б. Л. Губман. – Тверь : ЛЕАН, 1997. – 288 с.
15. Гусев В. І. Західноєвропейська філософія 15-18 століть / В. Гусев. – К. : Либідь, 1995. – 315 с.

16. Гусев В. І. Західна філософія Нового часу. XVII – XVIII ст. / В. Гусев – К. : Либідь, 2000. – 368 с.
17. Діалог sub specie ethicae. – К. : Вид ПАРАПАН, 2011. – 280 с.
18. Історія філософії. Підручник / А. К. Бичко, В. І. Бичко, В. Г. Табачковський. – К. : Либідь, 2001. – 408 с.
19. Корет Э. Основы метафизики / Э. Корет. – К. : Тандем, 1998. – 248 с.
20. Кошарний С. О. Біля джерел філософської герменевтики / С. О. Кошарний. – К. : Наукова думка, 1992. – 124 с.
21. Кримський С. Б. Запити філософських смислів / С. Б. Кримський. – К. : Вид. ПАРАПАН, 2003. – 240 с.
22. Кушаков Ю. В. Нариси з історії німецької філософії Нового часу : Навчальний посібник / Ю. Кушаков. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 572 с.
23. Малахов В. Еманюель Левінас: погляд із Києва / В. Малахов // Між нами. Дослідження-думки-про-іншого / Е. Левінас. – К. : Дух-і-літера: Задруга, 1999. – С. 267–284.
24. Мамардашвили М. К. Классика и современность: Две эпохи в развитии буржуазной философии / М. К. Мамардашвили, Э. Ю. Соловьев, В. С. Швырев // Философия в современном мире. Философия и наука: Критические очерки буржуазной философии. – М. : Наука, 1972 – С. 28–94.
25. Рассел Б. История западной философии. В 3 кн.: 3-е изд., испр. / Подгот. текста В. В. Целищева. – Новосибирск : Сиб. унив. изд-во; Изд-во Новосиб. ун-та, 2001. – 992 с.
26. Реале Д. Западная философия от истоков до наших дней. От Возрождения до Канта / Д. Реале, Д. Антисери ; [пер. С. А. Мальцевой]. – С-Пб. : Пневма, 2002 – 880 с.
27. Реале Д. Западная философия от истоков до наших дней. От романтизма до наших дней / Д. Реале, Д. Антисери ; [пер. С. А. Мальцевой]. – ТОО ТК Петрополис, Санкт-Петербург, 1997. – 880 с.
28. Реале Д. Западная философия от истоков до наших дней. Средневековье / Д. Реале, Д. Антисери ; [пер. С. А. Мальцевой]. – СПб. : Петрополис, 1995. – 368 с.
29. Сичивиця О. М. Основні парадигми філософії історії: Конспект лекцій з спецкурсу / О. Сичивиця. – Львів : Львів. лісотехн. ін-т, 1993. – 78 с.
30. Скирбекк Г. История философии / Г. Скирбекк, Н. Гилье. – М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000. – 800 с.
31. Скратон Р. Коротка історія новітньої філософії : Від Декарта до Вітгенштайна / Р. Скратон. – К. : Основи, 1998. – 331 с.
32. Соболев О. М. Постмодерн і майбутнє філософії / Соболев О. – К. : Наукова думка, 1997. – 188 с.
33. Фрагменты ранних греческих философов. Часть 1. – М. : Наука, 1989. – 576 с. – (Памятники философской мысли).
34. Хьюбшер А. Мыслители нашего времени. Справочник по философии Запада XX века / А. Хьюбшер. – М. : Изд-во ЦТР МГП ВОС, 1994. – 309 с.
35. Целлер Э. Очерк истории греческой философии / Э. Целлер. – СПб. : Наука, 1996. – 327 с.

Інтернет ресурси

1. www.ehu-international.org/ – Центр досліджень Європейського гуманітарного університету.
2. www.lib.com.ua/ – електронна бібліотека (Україна)
3. [http:// www.eu.spb.ru](http://www.eu.spb.ru) – Європейський університет в Санкт-Петербурзі.
4. <http://abuss.narod.ru/> – сайт з філософії історії.
5. <http://alledu.eup.ru/> – Безкоштовна електронна бібліотека (монографії, дисертації, книги, статті, новини і аналітика, конспекти лекцій, реферати, підручники). Тематика: історія, філософія, психологія.
6. <http://elibrary.ru/defaultx.asp> – наукова електронна бібліотека.
7. <http://filosof.historic.ru/> – «Електронна бібліотека з філософії».
8. <http://www.ieras.ru/> – Інститут Європи РАН.
9. <http://www.ruthenia.ru/logos/> – філософсько-літературний сайт.